

Ковальова М. М.

кандидат мистецтвознавства, доцент
кафедри «Живопис»
Харківська державна академія
дизайну і мистецтв

НОВІ ДАННІ ПРО ОФОРМЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО АРХІЕРЕЙСЬКОГО ДОМУ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Анотація. Стаття присвячена висвітленню нових даних щодо оформлення Харківського архієрейського дому у першій половині ХІХ ст., що передбачає реконструкцію деяких особливостей монастирської культури Слобожанщини.

Ключові слова: Слобожанщина, монастирська культура, монументальні розписи, портрет.

Аннотация. Ковалева М.Н. Новые данные про оформление Харьковского архиерейского дома. Статья посвящена раскрытию новых данных про оформление Харьковского архиерейского дома в первой половине ХІХ в., что предусматривает реконструкцию некоторых особенностей монашеской культуры Слобожанщины.

Ключевые слова: Слобожанщина, монастырская культура, монументальные росписи, портрет.

Annotation. Kovaliova M.M. The new statements about Kharkov bishop's house in the first half of the ХІХ century. The article is devoted to the design of new statements about Kharkov bishop's house in the first half of the ХІХ century. This includes reconstruction of some features of the monastic culture Slobozanshina.

Key words: Slobozanshina, monastery culture, monumental paintings, portrait.

Постановка проблеми, актуальність роботи. Комплексне вивчення мистецтвознавчих явищ передбачає необхідність системного аналізу регіональних художніх особливостей, які становлять невід'ємну складову образотворчого мистецтва України. Дане дослідження аргументовано із залученням архівних і рідкісних літературних джерел уточнює окремі аспекти оформлення сакральних споруд Слобожанщини.

Мета роботи полягає у висвітленні особливостей внутрішнього оздоблення культових приміщень Слобожанщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливо цінними для проведення дослідження стали друковані праці другої половини ХІХ ст. діячів релігійної культури Є. Болховітінова [3], Д. Т. Філарета-Гумілевського [11], а також розвідки історико-краєзнавчого характеру Д. Багалія [2], К. Щелкова [12], Ф. Титова [9] та ін.

В працях Є. Болховітінова, Ф. Титова подаються дані про портрети колекції Церковно-археологічного музею у Києві (1873–1922). У дослідженнях Д. Т. Філарета-Гумілевського, Д. Багалія, К. Щелкова розкриваються певні історичні події в регіоні, історико-культурні процеси та міститься інформація про деякі мистецькі твори Слобожанщини.

Систематизація і аналіз низки слобожанських пам'яток була проведена на початку ХХ ст. професором Харківського університету Є. Редіним у зв'язку з підготовкою матеріалів до ХІІ археологічного з'їзду. У виданому під його редакцією ілюстрованому альбомі [1] наведені фотовідбитки здебільшого втрачених на сьогодні пам'яток українського мистецтва.

Корисні для нашого дослідження доповнення і уточнення містять публікації наукових працівників київських музеїв, присвячені окремим аспектам розвитку мистецтва означеного періоду. Серед таких публікацій треба відзначити наукові дослідження співробітників київських музеїв О. Лопухіної (про живописну школу Києво-Печерської лаври) [7], А. Кондратюк (про стінопис Лаврської Троїцької церкви) [6].

Результати дослідження. Українська культура ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. тісно пов'язана з релігією. Головними темами літератури і мистецтва у цей період – прославлення Бога, життєписи святих подвижників. Ця тенденція була виразом захисту православних постулатів проти утиску католицизму й унії. Протягом ХVІІІ ст. провідні діячі церкви активно підтримують освіту, книгодрукування, релігійне малярство на Україні.

Пишне оформлення церков набуло вишуканої ефектності. У храмах створюється атмосфера парадності, чому сприяє багатство золотих прикрас, пишність церковного одягу. Прикрашаються не тільки церкви, а й інтер'єри помешкань вищого духовенства.

Архівні відомості доводять, що приміщення побуту православного духовництва прикрашались монументальними розписами по аналогії з церковними інтер'єрами. Так, для оформлення Харківського архієрейського дому (1823) з Санкт-Петербурга

Надійшла до редакції 07.12.2012

до Харкова був запрошений вихованець Академії мистецтв – Тимофій Савич Шамшев [4, 53]. Згідно з архівними даними, художник працював над розписами у грудні 1823 року. Над іконостасом ним були виконані зображення Христа у хмарах. У нішах – апостоли, поверх вікон – херувими [4, 54]. Також митець розписав стелю і підлогу. Усі розписи були виконані олійними фарбами [4, 53], які вже з 20-х років XVIII ст. використовувались в монументальних розписах сакральних споруд (збережені розписи Троїцької церкви Києво-Печерської лаври). Ці відомості свідчать про те, що у першій половині XIX ст. художні роботи здебільшого доручають професійним майстрам, які здобули престижну столичну освіту.

Ще однією особливістю оформлення Харківського архієрейського дому у цей період була наявність в ньому портретної галереї відомих православних діячів, яка постійно поповнювалась новими образами. Подібна велика група портретів київського духовництва зберігається у Національному художньому музеї України і фондах Києво-Печерської Лаври. Деякі з цих пам'яток були вперше представлені у 2005 році на виставці «Український портрет XVI – XVIII ст.» [10].

У Києві покої настоятелів і митрополитів прикрашалися портретами православних діячів. Крім головної митрополичої резиденції у Софійському монастирі, в 1727 р. збудована друга – на території Києво-Печерської лаври [3, 149]. За описом покоїв лаврського настоятеля там також перебувала ціла низка портретів православних діячів, у тому числі митрополитів Київських – Рафаїла Заборовського, Арсенія Могилянського (Берло), Гавриїла Кременецького, Серапіона Александровського, Самуїла Миславського [8, 9]. Розповсюджені в Києві протягом усього XVIII ст., образи православних ієрархів більш усталені у стилістиці і при порівнянні з портретами інших суспільних прошарків. На межі XVIII – XIX ст. простежується ширший діапазон статусу портретованих православних діячів. Так, наприкінці XVII ст. – першій половині XVIII ст. зображувались здебільшого ієрархи високого духовного сану – архімандрити, митрополити. Кінцем XVIII ст. датуються портрети менш відомих церковних діячів, що недовго перебували на духовних посадах у Лаврі.

Великий авторитет Києво-Печерської лаври у контексті загального культурно-освітнього руху XVII – XVIII ст., провідна роль чернецтва в становленні навчальних закладів на зразок Києво-Могилянської академії призвела до розповсюдження художніх принципів київської школи на інші художні осередки. Початок Харківської портретної збірки поклав образ засновника Харківського колегіуму Єпіфанія Тихорського. Цей портрет до початку XX ст. перебував в Харківській Духовній семінарії. Фотовідбиток з нього був надрукований в Альбомі виставки XII археологічного з'їзду в Харкові (1903). Хоча сам оригінал до нашого часу не зберігся, завдяки надрукованим відомостям Редіна відомі його розміри – 201 x 122 см. Єпископ Тихорський зображений на весь зріст, що у контексті з форматом і пропорціями полот-

на є подібним до портретів київського духовництва. Оригінал твору виконаний, вірогідно, між 1722 р. (дата призначення на белгородське єпископство) і 1731 р. (дата смерті портретованого). Це підтверджується і стилістичними рисами – урочистістю, декоративністю, монументальним узагальненням. Подібні образи наслідували тип портрета на весь зріст біля поховання в усипальницях і притворах церков. „Поза непорушного стояння” доповнена реалістичністю бганах гіматія з вишуканим орнаментом. Композиція залишається традиційною для зображень православних діячів в українському малярстві Центрально-Східної України першої половини XVIII ст. – зображення на весь зріст, тричетвертний поворот голови вправо при фронтальності постаті, правиця у благословляючому жесті.

Близьким до образу Єпіфанія Тихорського за трактуванням образу людини є поясний портрет Іустина Базилевича, белгородського митрополита у 1704–1709 роках. Базилевич, як і його послідовники Єпіфаній Тихорський і Петро Смеліч, був вихованцем Києво-Могилянського колегіуму, по закінченні прийняв чернечий постриг і був призначений начальником Печерської друкарні і проповідником [5, 374]. Його портрет знаходився в белгородському архієпископському домі до 1799 р., за свідченням О. Лебедева [1, 52]. У альбомі XII археологічного з'їзду був наведений портрет митрополита з Харківської Духовної семінарії. У творі, що знаходився у Харківському колегіумі представлена напівпостать митрополита, під зображенням поданий напис. Такі написи характерні для портретів київського духовництва XVIII ст.: в них вказувались основні заслуги особи, духовний сан, роки єпископства чи митрополії, дата смерті.

До 1799 року оригінали портретів архіпастирів Слобожанщини знаходились в белгородському архієрейському домі, образи найбільш видатних діячів копіювались для портретної збірки у Харкові. Це підтверджує існування одних і тих же образів у переліках обох збірок – белгородської і харківської. Так, портрети Єпіфанія Тихорського, Іустина Базилевича, Іосафа Горленка значаться в обох збірках.

У 1799 р. для Слобожанщини призначено свого архіпастиря, який спочатку називався Слєбідсько-Українським, а пізніше Харківським і Охтирським. Портрети харківських архієпископів перебували на території Покровського монастиря в архієрейському домі і Харківській Духовній семінарії. Аналіз цих збірок можливий завдяки друкованим матеріалам XII археологічного з'їзду [1], в яких є перелік і фотовідбитки деяких портретів з белгородської і харківської збірки. Стилiстично й iконографiчно портрети тотожні образам київського духовництва і суттєво відрізняються лише за періодом їх створення, демонструючи еволюцію портретного малярства загалом. Встановлення приблизного часу їх написання можливе з урахуванням біографічних даних про духовних осіб, зображених на портретах, та свідченням про твори їх першого дослідника Є. Редіна.

Найбільш цікавим із збережених портретів харківських архієпископів, з яких до нашого часу зберігся фотовідбиток, є зображення Христофора Сулими (?–1813). 17 жовтня 1799 року під час заснування Слобідсько-Української єпархії Сулима був призначений її першим єпископом. У зв'язку з хворобою і похилим віком, у 1813 році був звільнений з дозволу жити у Курязькому монастирі. Після смерті був похований в усипальниці Покровського монастиря у Харкові [2]. Виходячи з даних, наведених відомим харківським мистецтвознавцем Є. Рєдіним про розмір портрета Христофора Сулими – 12 x 86, твір первісно призначався для розміщення біля усипальниці, що свідчить про наслідування традицій поховального обряду в православних колах на Слобожанщині, навіть на початку XIX ст. У Харківському Покровському соборі під склепіннями нижньої церкви були поховані знатні діячі Слобідської України. Описи кам'яних склепів деяких похованих, що збереглися на початок XX ст., подані в історії Харківської єпархії священника Філарета, виданій у 1902 році [11]. Автор наводить свідчення про поховання в усипальниці трьох харківських єпископів – Христофора Сулими (роки єпархії 1799–1813), Аполлона Терешкова (роки єпархії 1813–1817), Мелетія Леонтовича (1835–1840) [11, 28].

Висновки. Відмінністю харківських портретів духовництва від подібних київських і белгородських є скорочений варіант поясного зображення. Це пояснюється пізнішим періодом побудови архієрейського дому (перша половина XIX ст.). У Києві і Белгороді іконографічна усталеність принципів портретного малярства диктувалась збереженими пам'ятками кінця XVII ст. на весь зріст, до яких долучались пізніші роботи, створені за аналогією з попередніми.

Особливості розвитку мистецтва Слобожанщини визначили умови соціально-економічного побуту колоністів, привнесені ними з різних регіонів України і Росії. Цей сплав українських і російських художніх традицій виявляє специфіку розвитку місцевого малярства. Про глибинні зміни культурного життя регіону у першій половині XIX ст. вплинула класицистична спрямованість мистців, які запрошувались у Харків для художніх робіт.

Подальші дослідження передбачають висвітлення нових даних про становлення і розвиток українського портрета XVIII – першої половини XIX ст.

Література:

1. Альбом выставки XII Археологического съезда в Харькове [Текст] / [сост., авт. вступ. ст. Е. К. Редин]. – М.: Зильберберг и с-вья, 1903. – 25 с., 167 табл.
2. Багалея Д. И. Альбом старинных планов г. Харькова, снимков его видов и портретов его деятелей / [сост. Д. И. Багалея, Д. П. Миллер; рест. и подг. иллюстр. мат. Б. Ф. Бублика]. – Репринт. изд. – Харьков: Б.и, 1993. – 6 с., XXX л. табл.
3. Болховитинов Е. Описание Киево-Печерской лавры. – К.: Тип. Киево-Печерск. Лавры, 1826. – 230 с.
4. Доклады строительной комиссии по строительству архиерейского дома. – ДАХО. – Ф.356, оп.1, д.29.
5. Кагамлик С. Р. Киево-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII – XVIII ст.). – К.: НКПІКЗ, 2005. – 552 с.
6. Кондратюк А. Ю. До питання про виконавців стінопису Лаврської Троїцької церкви // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті укр. історії та культури. – 2006. – Вип.16. – С. 5–17.
7. Лопухіна О. В. Живописна школа Києво-Печерської лаври другої половини XIX – початку XX століття: Художня освіта і виховання // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. – 2001. – Вип. 5. – С. 74–82.
8. Опись вещам, имеющимся Настоятельских покоях Киево-Печерской лавры учинена 1843го Года, Ноября, 29го дня. КПЛ–А–302.
9. Титов Ф. И. Императорская Киевская Духовная Академия в ее трехвековой жизни и деятельности 1615–1915 гг.: Историческая записка. ИР НБУВ. Ф. 175 № 41/1–2. – 186 л.
10. Український портрет XVI – XVIII ст.: Каталог-альбом / [авт.-укл. Г.Белікова, Л.Членова; НХМУ]. – Вид. 2. – К.: Артання Нова, 2006. – 352 с., іл.
11. Філарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Харьков: Издат. дом «Райдер», 2004. – 328 с.
12. Щелков К. Историческая хронология Харьковской губернии. – Харьков: Сага, 2007. – 368 с.
13. Щербаківський Д. Український портрет: Виставка українського портрету XVII–XX ст. – К.: Всеукр. історичн. музей ім. Т.Шевченка, 1925. – 64 с.